

NA ZGODOVINSKEM RAZPOTJU

I VO BRNČIĆ

Znova so se premaknili mejniki dežel in držav. Dogodki se preHITEVAJO z blazno naglico neurja in goljufajo vsa pričakovanja; čas je z dogajanjem nabit kakor ekrazitna mina, saj nekoč cela desetletja niso prinesla toliko izprememb, kakor jih je zdaj doživela Evropa v bore pol leta. Še sinoči na videz nepremagljivi imperiji se sesedajo kakor stavbe iz kvart, usoda narodov se sprevrča preko noči; svetli upi, ki so marsikomu zažareli z jutranjo zarjo, neredko že umirajo z večernim mrakom. Oborožene množice se vale preko celine kakor se niso ne za preseljevanja narodov ne za Timurlenkovih in Napoleonovih pohodov, in pod krvavo obžarjenim evropskim nebom brné človeški živci kakor prenapete tetive; kabinetski idealisti, spoštovalci absolutnih vrednot, pomehkuženi filantropi in osamljeni kulturonosci strme z grozo v razdejanje, ki ga je med njihovo setvijo zapustila toča neusmiljenih dejstev, in celó v njihovih utrujenih možganih se čedalje bolj zdriza spoznanje, da smo priče neustavljivega, nedvomnega propada mogočnega reda in sveta, ki je več ko poldrugo stoletje pisal postave evropski kulturni in politični misli ter je bil še pred nekaj mesci videti na veke ustaljen in ko granitna skala nepremakljiv. Koliko varljivih upov je v teh dneh spuhnelo v nič kakor dim, kako neznansko veliko iluzij se je zdrobilo s suhim prasketom starega, neuporabnega porcelana! Smrt že od nekdanj ne kaže kaj prida estetskega občutka, smrt snema vse maske ter razgalja svoje žrtve do grde, zoprne nagote. Tako se je tudi ob tem polomu dokončno potrdilo, koliko življenjske nemoči se je skrivalo za patetičnimi gesli in frazami, kako puhli so bili vsi »ideali«, s katerimi je liberalistična hierarhično-kapitalistična družba desetletja in desetletja upravičevala svoj obstoj. Zakaj logika družbenega razvoja, naj terja še toliko človeške krvi in naj na videz še tako nerazumljivo prisoja ljudem njihovo mero trpljenja in sreče, je v bistvu vendarle na svoj način globoko pravična; tudi družbeni zakoni poznajo svoja posebna evgenična in biološka načela, zgodovina je kljub vsemu zanesljiv sodnik in vračnik: kakor stari kava koketa nalepotičena družba se je navsezadnje zgrudila ob prvem krepkejšem sunku, je nemara klecnila bolj po krivdi lastne življenjske nezmožnosti kakor pa zavoljo udarcev nasprotnikove železne pesti.

Ta družba, ki se je rodila v krvavordeči, sijajni zarji tisočerih pričakovanj, ki tako lepa in mamljiva dotlej še zlepa niso razgibala ljudskih

množic, ta družba, ki je svoje dni v resnici sprostila nezaslišano veliko ustvarjalnih sil človeškega rodu, je zapovrstjo izdala malone vsa načela, ki so jih nekoč zagovarjali njeni najplemenitejši duhovi in za katera so tisoči dali svoja življenja. »Vse je bilo pred nami, ničesar ni bilo pred nami« — te Dickensove besede bi utegnile služiti za motto študiji o tem, kaj je človeškim množicam obetala in kaj jim je dejanski nudila. Ideje, za katere je tekla kri pod Bastiljo in pri Valmyju, kjer je sam Goethe zaslutil porajanje novega jutra v svetovni zgodovini, so pred davnimi dnevi pomenile živo stvarnost najglobljih, najpravičnejših teženj širokih ljudskih plasti, ki so zahtevale tudi zase pravico do človeškega dostojanstva in do prostora pod soncem; a vladajoča družba jih je brž po svoji zmagi nad fevdalnim zatiralcem spremenila v navadno slepilo, s katerim je (kljub vsem poetom in mislecem, ki so jih resno jemali) premišljeno vodila iste množice, ki so ji nekdanj priborile oblast, ki jim je toliko obljubila ter jim dejanski dolgih sto let in več odrekala skoraj vse možnosti človeka dostojnega življenja. Grdo grehoto ima na vesti onemogli, izžeti starec, ki se pravkar tako klavrno poslavlja od sveta; zakaj razplamtel je v srcih milijonov, sredi brezupne suženjske temote že ob samem rojstvu na pol ugaslih, vso čudežno človeško slo po pravici in lepoti, zanetil je v potlačenih razredih in narodih ogenj neumrljivega koprnenja po svobodi, pa je potlej vse njihove naivne upe in njihove žrtve zvijačno izkoristil v namene, da si je sebičnejše težko predstaviti. Obtožba je huda, ali »treba je zapisati, da kdo lahko smehlja se in smehlja in da je zraven lopov« (Hamlet) — treba je zapisati, kadar padajo že poslednje človečanske vrednote, ki jih je v Evropi še uspelo ohraniti, in kadar se brez slednje dejanske koristi vnovič preliva človeška kri.

Dà, ob žalostnem koncu tega zgodovinskega razdobja, vpričo milijonov mrličev iz prve svetovne vojne, ki še niso utegnili dodobra sprhneti, ko so se jim že pridružile legije novih, je treba nesentimentalno pregledati bilanco družbe, ki je naložila človeštvu toliko nesmiselnega, z ničimer opravičljivega gorja. Ta družba, ki je bilo v njene temelje vzdanih toliko človeških kosti, katerih ceno je vselej določala edinole prekleta zlata kovina, je resda nekoč razbila gospodarske, politične in duhovne okove fevdalnega sistema, je resnično dala človeštvu vrsto kulturnih pridobitev, brez katerih si njegovega nadaljnega napredka ni mogoče niti misliti. Toda zakleta v čarobni ris lastnih družbenih možnosti ni dokončno rešila niti enega tistih osnovnih, za usodo človeštva najneposredneje pomembnih vprašanj, ki so se pojavila ali vsaj do akutnosti zaostrila ravno z njenim nastankom. Jasno: človeških dejanj na socialnem in še posebej na gospodarskem področju ni nikdar nikoli ocenjevala po tem, koliko prispevajo za človeško skupnost, za vse človeštvo, za gmotno in duhovno blaginjo ljudi; ne človek ne narod ne kultura, nobena teh vrednot ni bila dejanski

poglavitno merilo človeškega dejanja in nehanja, zgolj poniglava korist ene same kaste je bila vsem lepim geslom, vsem protestom pesnikov in učenjakov navkljub osrednja gonilna sila vsega njenega gospodarskega izživljanja in vseh njenih ustanov, vsega prava in političnega udejstvovanja — pohlepni, samopridni, brezobzirni interes posameznika in v skupine organiziranih posameznikov, vladajočih nad vsemi viri, ki dajejo ljudem delo in kruh. Naj se je prav po zaslugi te družbe uspešnost človeškega dela malone postoterila, dasi dokazujejo računi z vso svojo eksaktno nedvomnostjo, da je vprašanje človeškega blagostanja danes ta dan s tehnične plati že docela rešljivo, je vendarle spremljala vso njeno zgodovino neznosna, neodpravljiva beda najširših ljudskih plasti, ki so za bahavim družbenim pročeljem životarile tako same sebi prepuščene kakor le more biti človek na zemlji. Ta družba je vžgala v narodi h uporno luč narodnostne zavesti, a je narodnostni problem spet reševala samó na papirju ter ni znala zlasti malim narodom zagotoviti ne svobode ne samoodločbe ne samega obstanka. Svoboda, ta najomamnejša izmed človeških besed, ta sen vseh podjarmljenih in vseh duhovnih izbrancev človeškega rodu, ni bila v nič manjši meri zgolj kilava, votla fraza; kajti s političnimi svoboščinami se je družila popolna gmotna odvisnost malega človeka, ki mu vse njegove državljanske pravice niso mogle potešiti njegove lakote — absurd, da bi bilo težko najti značilnejšega. Znanost in umetnost, vsa blesteča kulturna dejavnost je ostala povsem nedostopna taistim množicam, ki naj bi jim lajšala in poplemenitila življenje. Ob vsej svoji ogromni gospodarski zmogljivosti je ta družba izkoriščala zemeljske zaklade in človekove proizvodne možnosti v omejenem obsegu, anarhično in brez načrta — zakaj dobiček, ne potrebe ljudi, to je bil edini zakon vse proizvodnje. V celoti je stvar taka, da je pretežna večina človeštva stradala pod njeno vladavino prav vsega, kar more človeku nedostajati na zemlji: kruha in strehe nad glavo, zdravja in življenjske radosti, toplote človeškega uma in srca.

Takšen je obračun. A dandanašnji, ko se ta trhli babilonski stolp vse očitneje podira in ko postaja potreba po lepšem, človeka vrednejšem zemeljskem domovanju ljudi čedalje bolj pereča, se pojavlja tudi vprašanje, v imenu katerih načel in čigavih pravic naj bi bil predvsem zasnovan načrt za novo stavbo družbenega in kulturnega sožitja. Če naj obvelja stališče, ki si edino utegne lastiti vso moralno in tudi utilitarno prepričevalnost, da sta namreč produktivno delo kot prvi pogoj človeškega obstoja in človeška kultura kot smoter vsega človeškega prizadevanja na zemlji osnovno merilo vsega človeškega početja, potem ni mogoče dvomiti, da more biti najpravičnejša in najrazumnejša pač le taka ureditev sveta, ki bi predvsem slonela na pravicah in zahtevah delovnega človeka in v kateri bi bile kulturne vrednote v resnici last vseh narodov in ljudi. Zakaj če je smisel vsega snovanja človekovega razuma in truda njegovih rok vsa sreča, ki je človeštvo sploh

more biti deležno na zemlji, je tudi gotovo, da bo ta namen uresničen šele tedaj, ko delo ne bo več človeku ena sama nenehna tlaka in muka, to je, ko mu bo dana najprvotnejša svoboda, brez katere so vse druge svobode le namišljene, zgolj prazen zvok in puhla laž. A ker delo samo po sebi človeku niti ne daje niti ne jemlje svobode, temveč mu jo krati šele sočlovek, bo mogel novi družbeni red zagotoviti ljudem vso možno srečo edinole v primeru, če bo izločil iz seznama družbenih možnosti vsakršno priložnost, da bi človek mogel vpreči v svoj jarem svojega bližnjega ter ga izkoriščati v svoj osebni prid. Edinole taka ureditev človeške družbe lahko potemtakem upa, da bo osrečila ljudi, v kateri bi bila oblast človeka nad človekom skrčena na tisti minimum, ki ga terja zgolj nujnost organizacije človeškega mravljišča. Zakaj ko ne bo več gospodar nad sočlovekom, bo šele človek dejanski postal gospodar te zemlje in bo lastni usodi sam pisal postavo; ko ne bo več zaslužjevalec, bo šele sam prenehal biti tudi suženj; podrejen zgodovinski nujnosti bo šele postal resnično svoboden. Takrat šele bo njegovo življenje nekaj več kakor le večer beg pred plazom slepih, nesmiselnih naključij; in ko bodo tudi vse resnice znanosti in vse lepote umetnosti slednjemu posamezniku prav tako samoumevno potrebne, nepogrešljive in zagotovljene kakor vsakdanji kruh, se bo človek svoje svobode tudi v zvrhani meri zavedal ter jo bo mogel s pridom uživati — se bo približal poslednji sreči, ki more razsvetliti njegovo zemeljsko trajanje.

S kar najpopolnejšo gotovostjo je mogoče sklepati, da bi se na tem nesrečnem, krvavem planetu v bistvu nič ne spremenilo, da bi še naprej tekla za snetljiv nič dragocena človeška kri ter bi se strašni bojni voz še dolgo ne ustavil na uničenih poljih in v razdejanih mestih, če bi se namesto dosedanjih nesmislov, krivic in laži ugnezdile le nove, če bi se zamenjala roka, a bič ostal, če bi pravice narodov, tudi najmanjših, ostale okrnjene tudi v prihodnje. Ureditev, ki bi ne osvobodila človeštva dveh najtežjih nadlog, ki ga tareta dandanašnji, ki bi dokončno ne rešila socialnega in narodnostnega vprašanja, bi pomenila zgolj podaljšanje doslejšnje bede in dosedanjega zatiranja ljudi ter bi si sama napisala smrtno obsodbo. Ako naj bo priznано načelo, da je slehernemu narodu dana pravica do življenja in neoviranega razvoja že s samim dejstvom njegove eksistence, potem je ta pravica ena sama, nedeljiva in za vse narode enaka; zakaj pravica, ki kaže temu tak obraz in onemu spet drugačen, dejanski ni več pravica, temveč laž. Če pa pravice posameznih narodov niso enake, potlej sploh ni več mogoče govoriti o nobeni pravici, saj omejena pravica do obstoja prav tako ni več pravica; v tem primeru bi med narodi prenehal vsakršen moralni in pravni red in svet bi v krvi in ognju utonil.

Spletke, pretkani sofizmi in nasiljevanje dejstev, vse to pač utegne preslepiti ljudi, a stanovitnega, znosnega sožitja med njimi zatrdno ne more ustvariti. Človeštvu je dandanašnji potrebno korenito, popolno prerojenje,

potrebna mu je velika, čista ideja, ki ne bo več naličje laži, ampak nepotvorjeno obličje resnice, ki ne bo več nasprotje življenjske stvarnosti, temveč njena pristna, neizmaličena podoba. Edinole taka ideja, precejena skozi filter človekovega razuma in prepojena z vso gorkoto, ki jo le zmore njegovo srce, še utegne urediti ta kaotični, razklani svet. Ne hierarhija, temveč sodelovanje med ljudmi in narodi; ne slepa pokornost, marveč človeško dostojanstvo; ne predpravice, temveč pravice; ne prisilnost, ampak dolžnost; ne imperialistična borba za tuja ozemlja, ampak načrtno izkoriščanje vseh bogastev, ki jih nudi ta blagoslovljena, neizčrpna zemlja; ne bogatija, marveč blagostanje vseh ljudi — izključno le na takih osnovah more biti zgrajena trajna sreča človeškega rodu. Zgolj v takem svetu bo mogla tudi izginiti ne samó potreba, marveč tudi slednja možnost nadvlade naroda nad narodom, delitve zemlje na interesna področja, prisilnega vključevanja narodnih ozemelj v večje, tuje enote, nesvobode, zatiranja in razprtij med narodi. So to utopije? — Kje bi bil smisel človeškega življenja na zemlji, če bi bile?

TERCINE O ŽIVLJENJU IN UMETNOSTI

MIRAN JARC

I.

*Tlačani. Hlapci. Sužnji... Skoz vekove
s krvjo in znojem prepojene gledam
našega ljudstva splasene rodove.*

*Njih kri, sokove okušam, ko poslušam
kričečo rano v sebi, ko se v rove
po samem sebi spuščam, se razpredam,*

*kot bi v podzemlje tonil dob ugaslih,
potisočerjen dramim se in dušam
sestradanim ponujam svojo žejo,*

*ki pod oblastjo zlih pastirjev uklete
svojih tegob izkričati ne smejo,
da bi grobov ne odprle že prerastlih..*

*Ko zevajo povsod že žrela živa
zdivjane zemlje, ki v ponôre nove
nered včerajšnjega sveta požira,*